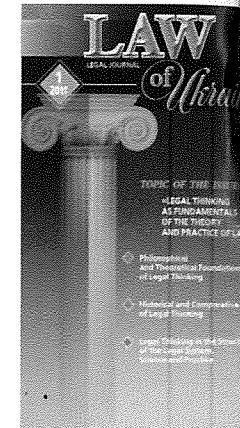
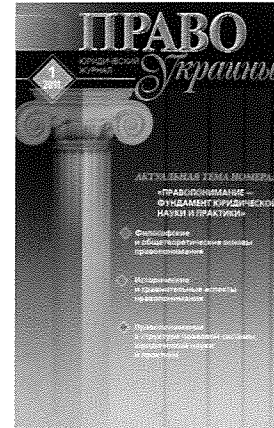


ДО УВАГИ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ, АВТОРІВ ТА ВСІХ
ЧИТАЧІВ ЮРИДИЧНОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО УКРАЇНИ»

Журнал «Право України» видається щомісячно
українською, російською та англійською мовами



Пропонуємо електронну версію журналу «Право України» українською мовою



Право України
2011

26.03.11 Діброва
24.03.11 Шуба
28.03.11 Мороз
31.03 Обседелко
04.11 Терещенко
18.10 Голюк



Електронна
англомова
версія журналу

Тел. для довідок: +380(44) 537-51-14
Тел./факс: +380(44) 537-51-15

E-mail: info@pravoua.com.ua
Сайт: www.pravoua.com.ua

код екземпляра 591239



ISSN 0132-1331

ПРАВО

ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

України

Науково-практичне фахове видання

Засноване у 1922 році

Видається щомісячно

Відомство про державну реєстрацію:
Серія KB № 17414-6184ПР

Передплатний індекс: 74424

Адреса редакційної колегії:

107, м. Київ
ул. Багговутівська, 17-21
т.ф.: 0 (44) 537-51-00

Головний редактор:

Святоцький О. Д.,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України

E-mail: info@pravoua.com.ua

Відповідальний секретар:
Давиденко О. М.

Відповідно до рішення

Президії Вищої атестаційної комісії України
(постанова від 10 лютого 2010 року № 1-05/1)
журнал «Право України» внесено до переліку
фахових видань у галузі юридичних наук

ЗАСНОВНИКИ ЖУРНАЛУ

Національна академія правових наук України
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України
Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
Конституційний Суд України
Верховний Суд України
Суд господарський суд України
Центральна прокуратура України
Міністерство юстиції України
Асоціація адвокатів України

ВИДАВЕЦЬ

© Редакція журналу «Право України»

10/2011

Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
Студентський абонемент
м. Харків, вул. Пушкінська, 77

Bonner O. Scientific and technological advance and development of russian procedural legislation and court practice

Annotation. Increasing of availability and effectiveness of civil and arbitration legal proceedings is impossible without implementation of advanced informational and communicational technologies in it. Because of this fact, special attention in this article is paid to new means of proving, which are more and more widespread — video and audio recording, electronic document, special technical means, information, get from the Internet.

Key words: advanced informational and communicational technologies; video and audio recording; electronic document; special technical means; information, get from the Internet.

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ТА НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА



Н. САКАРА

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного процесу
(Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»)*

Проблематика права на справедливий судовий розгляд стала дуже актуальною й останнім часом часто обговорюється в літературі. Це можна пояснити тим, що ратифікація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка у п. 1 ст. 6 закріплює зазначене вище право, призводить до того, що норми міжнародного договору поступово мають втілюватися у правову систему відповідної країни, тобто внутрішньодержавний нормативний механізм та правозастосовна практика зобов'язані враховувати їх. Крім того, незважаючи на наявність випадків неприведення національного законодавства у відповідність до положень міжнародного договору, ратифікованого вищим законодавчим органом, у кожному конкретному випадку суддя повинен виконати норму міжнародного права, оскільки остання визнається як джерело права. При цьому, як відомо, подібна реалізація неможлива без з'ясування змісту юридичних норм, тобто вона має супроводжуватися тлумаченням, інтелектуально-вольовою роботою щодо встановлення істинної

суті правової вимоги. Інтерпретуючи ж норму міжнародного права, суддя, крім того, зобов'язаний враховувати як буквальний текст нормативного акта, так і витлумачення цього міжнародною судовою установою, розуміючи його крізь призму системності міжнародного правового середовища, а також намір сторін при укладенні договору, тим самим проводячи адаптацію норми до внутрішньонаціонального законодавства [1, 32].

У літературі існують різні погляди щодо змісту та чисельності складових права на справедливий судовий розгляд [2, 25–289; 3, 13–15; 4, 96–124; 5, 85–87; 6, 90; 7, 238–323]. Однак, враховуючи фундаментальність цього права, його еволюцію, існуючу прецеденту практиці Європейського суду з прав людини й вироблені на її підставі наукові нароби, можна запропонувати виділення таких елементів:

1. Необтяжений юридичними та економічними перешкодами доступ до судової установи. Він визнається таким, якщо, по-перше, обмеження права на звернення за судовим захистом (виключення певних категорій справ з

юрисдикції суду, обмеження певного кола осіб безпосередньо звертатися до суду тощо), які можуть бути запроваджені державою, не позбавляють особу взагалі права на захист, тобто в неї завжди залишається альтернативний спосіб захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів, розгляд питання про які виключений з юрисдикції суду. Крім того, такі обмеження мають правомірну мету та наявне пропорційне співвідношення між вжитим засобами та поставленою метою. По-друге, особа має не лише право порушити провадження у справі, а й право отримати «вирішення» спору судом, тобто розгляд справи повинен завжди закінчуватися таким судовим рішенням, що набуло законної сили. По-третє, розмір судових витрат, які особа зобов'язана сплатити при зверненні до суду, є розумним, тобто більш-менш співвідносним з правом, що захищається, а також передбачені процесуальні інститути звільнення від сплати судових витрат, надання розстрочки чи відстрочки у їх сплаті залежно від фінансового становища особи та «успішності» його вимоги. По-четверте, держава забезпечує надання особі, яка цього потребує, правової допомоги, в тому числі безкоштовно, якщо участь представника у справі є обов'язковою, або передбачає інші засоби забезпечення позивачу реального права на вирішення його спору в судовому порядку, наприклад, шляхом запровадження спрощених судових процедур. У будь-якому випадку право вибору таких заходів залишається за державою.

2. Належна (справедлива) судова процедура. Вона вважатиметься такою, якщо, по-перше, особа належно сповіщена про час та місце слухання справи та їй надається можливість взяти участь у судовому засіданні.

При цьому суд бере до уваги лише докази, отримані законним шляхом, і за результатами розгляду цивільної справи ухвалює обґрунтоване (мотивоване) судове рішення. По-друге, розгляд справи відбувається з додержанням таких галузевих принципів цивільного судочинства, як змагальність та процесуальна рівноправність сторін. По-третє, законодавець та інші органи державної влади не втручаються у процес здійснення правосуддя, в тому числі й шляхом звільнення однієї сторони від виконання своїх зобов'язань або цивільно-правової відповідальності без згоди іншої сторони. По-четверте, діє принцип правової певності, відповідно до якого рішення судів, які набрали законної сили, не підлягають сумніву та мають виконуватися у порядку, встановленому чинним національним законодавством.

3. Публічний розгляд справи. Ця вимога містить, по-перше, проведення судових засідань у відкритому режимі, при якому до залу судового засідання мають допускатися не лише сторони та їхні представники, а й всі бажаючі. При цьому сторони мають бути заздалегідь повідомлені про слухання таким чином, щоб мати можливість вирішити питання, чи здійснювати своє право на явку до суду, з'явитися до залу судового засідання. По-друге, розгляд цивільних справ здійснюється усно, сторони мають можливість обмінюватися своїми усними судженнями, репліками, давати усні пояснення суду з приводу причин їх звернення за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів. По-третє, рішення суду завжди проголошується публічно. При цьому в якості такого розглядається й передача письмового варіанта повного судового рішення в канцелярію суду, де кожен бажаючий може з ним ознайо-

митися. Але, якщо суд під час судового засідання зачитує лише резолютивну частину судового рішення, а повний текст судового рішення направляє сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, не даючи можливості громадськості з ним ознайомитися, наведене може порушити публічний порядок проголошення судового рішення.

4. Розумний строк судового розгляду. Він починає обліковуватися з моменту подання позову до суду, але може розраховуватися й з більш раннього моменту, коли, наприклад, попередня досудова процедура врегулювання спору обов'язково має передувати зверненню до суду й закінчується виконанням судового рішення. При цьому під час його оцінки враховуються критерії, вироблені Судом: складність справи, поведінка заявника, поведінка державних органів, значущість для заявника питання, яке знаходиться на розгляді суду, або особливе становище сторони у процесі.

5. Розгляд справи незалежним та неупередженим судом, встановленим законом. При цьому під «судом» у практиці Європейського суду з прав людини розуміється будь-який юрисдикційний орган, що вирішує питання, віднесені до його компетенції на підставі норм права, відповідно до встановленої процедури. Він має бути встановленим законом, тобто, по-перше, можливість його існування має бути прямо закріплена у чинному законодавстві. По-друге, під час розгляду справи та ухвалення рішення він не може виходити за межі повноважень, передбачених процесуальним законом для цього виду суду, тобто має діяти в межах предметної, функціональної та територіальної юрисдикції, не застосовуючи аналогію процесуального закону. По-третє, склад суду, який роз-

глядає справу, має бути законним, тобто призначеним із додержанням всіх вимог процесуального закону. Крім того, суд повинен відповідати вимогам незалежності та неупередженості.

6. Виконання судових рішень без затримок. Слід зазначити, що ця вимога не виділялася нами раніше як окремий складовий елемент [8, 15–16; 9, 156–177]. Однак у своїх останніх рішеннях Європейський суд з прав людини особливо підкреслює значення цього права, посилаючись на те, що ефективний доступ до суду містить право на виконання судових рішень без належних затримок (рішення у справі Волосюк проти України) [10]. Провадження в суді та виконавче провадження є відповідно першою і другою стадіями одного провадження. Таким чином, виконавче провадження не має бути відокремленим від судового, і ці обидва провадження мають розглядатися як цілісний процес (рішення у справі Крутько проти України) [11]. Крім того, на нашу думку, мета звернення особи до суду, тобто захист права, свободи чи інтересу, відбудеться лише тоді, коли таке право, свобода чи інтерес будуть поновлені, тобто коли рішення суду буде виконане.

Слід зазначити, що можливість оскарження судового рішення не є беззаперечною складовою права на справедливий судовий розгляд [12, 312]. Це пояснюється тим, що, як вже зазначалося, право доступу до суду, яке лежить в основі права на справедливий судовий розгляд, не є абсолютним, тобто може бути обмежене державою. Головне, щоб таке обмеження не послаблювало взагалі суть права на доступ до суду, переслідувало законну мету і було розумне співвідношення пропорційності між засобами, що застосовувалися, і метою, яку намагали-

ся досягти (рішення у справі Z та інші проти Сполученого Королівства) [13]. Однак, коли йдеться про оскарження судового рішення, особа вже реалізувала своє право на доступ до суду та отримала судовий захист. Крім того, Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях підкреслює, що ст. 6 Конвенції не зобов'язує держав — учасників Конвенції створювати апеляційні чи касаційні суди. Однак там, де такі суди існують, необхідно дотримуватися гарантій, визначених у ст. 6 (рішення у справі Сокурєнко і Стригун проти України) [14].

Слід зазначити, що чинне законодавство України не містить жодної норми, яка дослівно дублює п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Найбільш наближеними до цієї конвенційної норми, на нашу думку, є положення ст. 1, ч. 1 ст. 157 ЦПК, які передбачають, що завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Суд розглядає справи протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі, а справи про поновлення на роботі, про стягнення аліментів — одного місяця. Можна сказати, що наведені норми містять нетиповий нормативний припис, який сам по собі не визначає конкретного змісту тих або інших процесуальних правовідносин суду й учасників цивільного судочинства, однак має певний регламентуючий ефект, оскільки вказує на обставини здійснення правосуддя у цивільних справах, спрямованість на оптимізацію практики правосуддя і визначає по-

казник поведінки учасників процесуальної діяльності [15, 11–12].

Незважаючи на відсутність єдиної норми, яка б закріплювала право на справедливий судовий розгляд на рівні національного законодавства, на нашу думку, майже всі складові зазначеного вище права у ньому відображаються. Так, частини 1, 2 ст. 55 Конституції України встановлюють, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Відповідно до ч. 2 ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Зазначене вище право на судовий захист, як його прийнято називати, на нашу думку, є аналогом права на доступ до правосуддя як складового елементу права на справедливий судовий розгляд. Так, даючи тлумачення зазначеній вище норми, Конституційний Суд України в мотивувальній частині свого Рішення від 25 грудня 1997 р. № 9-зп у справі за конституційним зверненням громадянина Р. Проценко, П. Ярошенко та інших щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів м. Жовті Води) зазначив, що ч. 1 ст. 55 Конституції України містить загальну норму, яка означає право кожного звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Зазначена норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист. Відмова суду у прийнятті позовних та

інших заяв чи скарг, які відповідають встановленим законом вимогам, є порушенням права на судовий захист, яке відповідно до ст. 64 Конституції України не може бути обмежене. У резолютивній частині цього Рішення Конституційного Суду України прямо підкреслюється, що ч. 1 ст. 55 Конституції треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод [16].

Зазначені вище положення, на нашу думку, дають можливість стверджувати, що право на доступ до суду є не лише конвенційним, а й конституційним правом, яке передбачає можливість будь-якої особи звернутися за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів до суду й кореспондуючий цьому праву обов'язок суду відкрити провадження у справі. Наведене знаходить своє відображення й на рівні галузевого законодавства, яке у ст. 3 ЦПК закріплює, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів; відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною. Перелік підстав для відмови у відкритті провадження у справі (ч. 2 ст. 122 ЦПК) та повернення позовної заяви позивачеві (частини 2, 3 ст. 121 ЦПК) є вичерпним та розширеному тлумаченню не підлягає. При цьому, як свідчить судова практика, національні суди під час розгляду цивільних справ абсолютно правомірно визнають пріоритет

права на доступ до суду стосовно права на врегулювання спору за допомогою інших форм захисту. Так, якщо особа звернулася за захистом порушеного права до суду, незважаючи на наявність третейської угоди про розгляд спорів третейським судом, і не погоджується на розгляд справи недержавним судовим органом, суд не вправі відмовити їй у судовому захисті [17; 18]. Крім того, ще до прийняття Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо оскарження рішення третейського суду та видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду» від 3 лютого 2011 р. № 2979-VI [19] судами було визнано, що за наявності рішення третейського суду особа, яка не брала участі у третейській угоді, має право оскаржити ухвалу про видачу виконавчого листа на рішення третейського суду, якщо ним порушуються її права, свободи чи інтереси [20; 21; 22].

Право на доступ до правосуддя, як вже зазначалося вище, виходячи з прецедентної практики Європейського суду з прав людини, не повинно обтяжуватися юридичними та економічними перешкодами. Наведене на рівні національної практики цивільного судочинства має забезпечуватися за допомогою функціонування процесуальних інститутів відстрочення та розстрочення судових витрат, зменшення їх розміру або звільнення від їх сплати (ст. 82 ЦПК), а також тих, що забезпечують захист чужих прав (судове представництво, участь органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи й інтереси інших осіб та надання правової допомоги особою, яка є фахівцем у галузі права), хоча їх конструкції не можна визнати досконалими, про що нами вже неод-

норазово зазначалося в літературі [9, 716–761; 23, 196–249], тобто вони потребують подальшого реформування.

Вбачається, що чинне процесуальне законодавство України передбачає лише один спосіб захисту права на доступ до суду — оскарження ухвал про повернення заяви позивачеві (заявникові) (п. 3 ст. 293 ЦПК) та про відмову у відкритті провадження у справі (п. 4 ст. 293 ЦПК). Однак його не можна визнати ефективним та всеосяжним, особливо в тих випадках, коли, наприклад, суддя ніяк не реагує на подану позовну заяву. Так, як свідчить аналіз роботи судів загальної юрисдикції у першому півріччі 2009 р., така ситуація спостерігалася щодо 43,2 тис. заяв, або 6,3 % від тих, що перебували на розгляді, стосовно яких не було взагалі вирішено питання про прийняття (вони не були ані повернуті, ані відносно них не було відмовлено у відкритті провадження у справі) [24].

Аналіз існуючих рішень Європейського суду з прав людини щодо України дає можливість виділити декілька випадків, коли національними судами було порушено право на доступ до суду. По-перше, національні суди керувалися рішенням Пленуму Верховного Суду України, яке, спираючись на постанову Кабінету Міністрів України, що регулювала обмін грошових знаків та передбачала позасудовий перегляд рішень комісій з питань обміну грошових знаків, встановило, що спір про неправомірність рішення про відмову в обміні грошових знаків у повному обсязі не підпадає під юрисдикцію суду згідно з законодавством, чинним у 1991 р., тобто усунуло з-під юрисдикції судів будь-який розгляд саме такої категорії цивільних (рішення у справі Трегубенко проти України) [25]. По-друге, суди у 2001 р. відмовили прийняти скаргу щодо за-

конності рішення органу державної влади, постановленого в 1975 р., та повернення земельної ділянки, з мотивів невикористання заявником позасудових засобів захисту, доступних у 1975 р., а також у зв'язку з тим, що він не був власником земельної ділянки, на якій розташований його будинок (рішення у справі Пономаренко проти України) [26]. По-третє, суд не постановив жодного процесуального рішення у справі заявника про незаконне переведення на іншу, нижче оплачувану посаду, оскільки керувався тим, що в його провадженні знаходиться вже ідентична справа про поновлення заявника на роботі (рішення у справі Балацький проти України) [27]. По-четверте, ані суд загальної, ані господарської юрисдикції не розглянули по суті скаргу про неможливість заявника користуватися церковною будівлею, оскільки вважали, що вони не мають юрисдикції розглядати такі питання, незважаючи на те, що процедурні вимоги прийнятності було дотримано (рішення у справі Церква села Сосулівка проти України) [28].

Право на розгляд справи з додержанням вимог належної (справедливої) судової процедури відображається в декількох нормах національного законодавства. Так, на рівні Конституції України серед основних засад судочинства у ст. 129 закріплюється рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін та свободу в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, обов'язковість рішень суду. Частина 3 ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453-VI передбачає, що кожен має право на участь у розгляді своєї справи у визначеному процесуальним законом порядку в суді будь-якої

інстанції. Цивільне процесуальне законодавство, у свою чергу, відображає такі складові належної судової процедури.

По-перше, глава 7 розділу 1 ЦПК детально регламентує порядок виклику та повідомлення учасників процесу про розгляд справи. При цьому згідно з п. 1 ч. 1 ст. 169 ЦПК суд зобов'язаний відкласти розгляд справи у разі неявки в судові засідання однієї зі сторін або будь-кого з інших осіб, які беруть участь у справі, про яких немає відомостей, що їм вручені судові повістки. Суд не бере до уваги докази, які одержані з порушенням порядку, встановленого законом (ч. 1 ст. 59 ЦПК). Рішення суду повинно бути законним і обґрунтованим. Обґрунтованим є рішення, ухвалене на основі всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні (частини 1, 3 ст. 213 ЦПК). Ухвалення необґрунтованих рішень тягне за собою їх скасування апеляційними судами (пункти 1–3 ч. 1 ст. 309 ЦПК) та ухвалення нового рішення чи його зміну.

Аналіз існуючих рішень Європейського суду з прав людини проти України щодо додержання зазначених вище вимог належної судової процедури свідчить, що найчастіше національними судами порушується саме порядок повідомлення учасників про час та місце розгляду справи (рішення у справі Стрижак проти України) [29], а також вимога щодо мотивованості судових рішень, яка певною мірою є аналогом обґрунтованості (рішення у справі Проніна проти України [30], Бендерський проти України [31]).

По-друге, ст. 10 ЦПК передбачає, що цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності. Сторони та

інші особи, які беруть участь у справі, мають рівні права щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Згідно з ч. 1 ст. 31 ЦПК сторони мають рівні процесуальні права та обов'язки. Порушення зазначених вище вимог Європейським судом з прав людини щодо України поки що встановлено не було.

По-третє, згідно з ч. 1 ст. 14 ЦПК судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові для всіх органів державної влади й органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових і службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, — і за її межами. Крім того, згідно зі статтями 292, 294 ЦПК сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції, які не набрали законної сили. Наведені положення певною мірою відображають принцип правової певності. Слід зазначити, що його порушення Україною встановлювалося декілька разів і проявлялося в такому. Так, по-перше, суди переглядали рішення та ухвали, які набрали законної сили, в порядку нагляду за поданням посадових осіб, які не були сторонами у справі. При цьому реалізація ними таких повноважень не була обмежена певним проміжком часу (рішення у справі Совтрансавто-Холдинг проти

України [32], Науменко проти України [33], Агротехсервіс проти України [34]). По-друге, суд застосував процесуальний закон, яким було скорочено строк для подання касаційної скарги, до правовідносин, які виникли до набрання ним чинності, що позбавило особу права на касаційне оскарження судового рішення (рішення у справі Мельник проти України [35]). По-третє, суд, переглядаючи справу за нововиявленими обставинами у зв'язку з наявністю рішення Конституційного Суду України, перевищив свої повноваження при визначенні способу виконання рішення, оскільки переглянув та не взяв до уваги докази, на яких ґрунтувалося попереднє рішення, ухвалив нове рішення стосовно всіх обставин, а не лише тих, яких стосувалося Рішення Конституційного Суду України (рішення у справі Лізанець проти України [36]).

По-четверте, вимога щодо заборони законодавцю та іншим органам державної влади втручатися у процес здійснення правосуддя, яка виділяється нами як складова права на розгляд справи з додержанням вимог належної судової процедури, прямо в такому вигляді на рівні національного законодавства не закріплена. Вона, однак, впливає з ч. 2 ст. 6 Конституції України, яка передбачає, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. А також певною мірою переплітається з іншою складовою права на справедливий судовий розгляд, про яку буде зазначено нижче, — правом на розгляд справи незалежним та неупередженим судом, встановленим законом, й відповідно конституційною гарантією цього, яка забороняє впливати на суддю (ч. 2 ст. 126 Конституції України). Ра-

зом із тим аналіз Закону України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» від 29 листопада 2001 р. № 2864-III [37], який визнано таким, що відповідає Конституції України згідно з Рішенням Конституційного Суду від 10 червня 2003 р. № 11-рп/2003 [38], дає можливість, на нашу думку, дійти висновку, що законодавець, встановивши мораторій на застосування примусової реалізації майна державних підприємств та господарських товариств, у статутних фондах яких частка держави становить не менше 25 %, втрутився у процес здійснення правосуддя. Незважаючи на те, що Європейський суд з прав людини, розглядаючи справи, в яких йшлося про зазначений вище закон [39, 40], не встановив порушення вимоги, про яку йдеться, він, однак, констатував обов'язок держави виконати рішення у таких справах й встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції.

Право на публічний розгляд справи на рівні національного законодавства відображається у двох принципах: гласності та усності. Так, у п. 7 ч. 3 ст. 129 Конституції України прямо проголошено, що однією з основних засад судочинства є гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами. У подальшому розкриття зазначеного вище принципу відбувається на рівні ст. 6 ЦПК, яка в тому числі й закріплює принцип усності. Зміст принципу гласності можна звести до таких основних положень:

- 1) розгляд справ у всіх судах відбувається відкрито, тобто кожен бажаючий має право бути присутнім під час розгляду та вирішення будь-якої цивільної справи;
- 2) ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про час і місце розгляду своєї справи;

3) закритий судовий розгляд допускається лише у випадках, прямо передбачених чинним законодавством, з додержанням усіх правил цивільного судочинства;

4) учасники цивільного процесу та інші особи, присутні на відкритому судовому засіданні, мають право робити письмові записи, аудіо- та відеозапис у порядку, встановленому чинним ЦПК;

5) рішення суду проголошується прилюдно, крім випадків, коли розгляд проводиться у закритому судовому засіданні. Крім того, особи, які беруть участь у розгляді справи, а також особи, які хоча й не брали участі у розгляді справи, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки, мають право на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду відповідної справи.

6) фіксування судового процесу відбувається за допомогою технічних засобів.

Крім того, в якості додаткової гарантії публічного оприлюднення судових рішень, яка є складовою права на публічний розгляд справи, відповідно до Закону України «Про доступ до судових рішень» від 22 грудня 2005 р. № 3262-IV судові рішення (рішення, судові накази, постанови, вирок, ухвали), ухвалені судами загальної юрисдикції, розміщуються на офіційному веб-порталі судової влади в Єдиному державному реєстрі судових рішень, й кожен має право на доступ до таких судових рішень. Вони можуть бути також опубліковані у друкованих виданнях, поширюватися в електронній формі з дотриманням вимог зазначеного вище Закону [41].

Незважаючи на наведені вище положення та, на перший погляд, детальну регламентацію гласності та усності судочинства, чинним процесуальним законодавством не передбачаються

процесуальні наслідки порушення гласності та усності судочинства, про що вже зазначалося в літературі [9, 61], а також ефективні механізми їх захисту. Як впливає з ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 337 ЦПК, не може бути скасоване правильне по суті і справедливе рішення суду з одних лише формальних міркувань.

Слід зазначити, що питання про порушення права на публічний розгляд справи піднімалося у справі Стрижак проти України [27], в якій заявника не було повідомлено належним чином про час та місце розгляду справи, що не дало йому можливості взяти участь у судовому засіданні та надати свої аргументи під час слухання справи. При цьому заявник наполягав на відсутності у зв'язку з цим публічного слухання справи. Європейський суд з прав людини встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції з огляду на відмову національних органів повідомити заявника про дату та час слухання справи, тобто було по суті встановлено порушення права на розгляд справи з додержанням належної судової процедури. Що стосується права на публічний розгляд справи Суд зазначив, що скарга заявника стосується його особистої присутності на слуханні, а не широкого питання присутності громадськості. Враховуючи, що вже було встановлено порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, немає необхідності окремо розглядати цей аспект справи.

Право на розгляд справи протягом розумного строку, як вже зазначалося, закріплене в ч. 1 ст. 157 ЦПК. Однак, на відміну від КАС, який у п. 11 ст. 3 закріплює, що розумний строк — найкоротший строк розгляду і вирішення адміністративної справи, достатній для надання своєчасного (без невинуватих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інте-

ресів у публічно-правових відносинах, чинне цивільне процесуальне законодавство не містить визначення цієї категорії, незважаючи на той факт, що саме відносно недодержання вимоги про розумний строк судового розгляду й подається до Європейського суду з прав людини та задовольняється більшість скарг проти України. Наведена ситуація призвела до того, що Верховним Судом України був направлений головам апеляційних судів лист «Щодо перевищення розумних строків розгляду справ» від 25 січня 2006 р. № 1-5/45 [42], в якому при тлумаченні зазначеної вище категорії було запропоновано відштовхуватися безпосередньо від п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод й відповідної прецедентної практики Європейського суду з прав людини щодо цього питання. У листі зазначалося, що у цивільних, адміністративних і господарських справах перебіг провадження для цілей ст. 6 Конвенції розпочинається з моменту подання позову і закінчується винесенням остаточного рішення у справі. Критерії оцінювання розумності строку розгляду справи є спільними для всіх категорій справ (цивільних, господарських, адміністративних чи кримінальних). Це — складність справи, поведінка заявника та поведінка органів державної влади (насамперед суду). Відповідальність держави за затягування провадження у справі, як правило, настає в разі нерегулярного призначення судових засідань, призначення судових засідань з великими інтервалами, затягування при переданні або пересилання справи з одного суду в інший, невжиття судом заходів для дисциплінування сторін у справі, свідків, експертів, повторного направлення справи на додаткове розслідування чи новий судо-

вий розгляд. Крім зазначених вище обставин Європейським судом з прав людини було встановлено, що судами України порушення розумного строку відбувається також внаслідок не своєчасного поновлення зупиненого провадження у справі (рішення у справі Карнаушенко проти України [43]), неповідомлення належним чином сторін про дати слухань та ухвалені судові рішення у належний строк (рішення у справі Шанько проти України [44]).

Не вдаючись до аналізу ст. 15 ЦПК України, а також листа Верховного Суду України «Щодо перевищення розумних строків розгляду справ» від 25 січня 2006 р. № 1-5/45 щодо її відповідності п. 1 ст. 6 Конвенції з прав людини та основоположних свобод та прецедентній практиці Європейського суду з прав людини, оскільки це питання вже висвітлювалося в літературі [8, 30; 9, 180–181], хотілося б зазначити, що саме закріплення права на розгляд справи протягом розумного строку на національному рівні не створює умови для його додержання, оскільки чинне процесуальне законодавство України не передбачає жодних наслідків порушення цього права, а також шляхів його поновлення і, як наслідок, — способів захисту. Наведено не вже декілька разів визнавалося Європейським судом з прав людини. Так, в рішенні у справі Чуян проти України було зазначено, що в національному законодавстві відсутній засіб юридичного захисту, за допомогою якого заявниця могла б отримати рішення, яке б підтверджувало б її право на розгляд справи протягом розумного строку відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [45]. У рішенні у справі Карімов проти України зазначалося, що існуючі в українській су-

додій системі адміністративні засоби правового захисту, такі як подання скарги до суду вищої інстанції щодо бездіяльності суду нижчої інстанції, не є досить ефективними для пришвидшення провадження у справі, оскільки вказівки судів вищої інстанції є лише необов'язковими рекомендаціями [46].

Право на розгляд справи незалежним та неупередженим судом, встановленим законом, закріплене як на конституційному, так і галузевому рівнях. Так, ч. 1 ст. 124 Конституції встановлює, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Статті 126–130 Конституції містять вимоги щодо незалежності і недоторканності суддів, підкорення їх лише закону, заборону впливати на суддів у будь-який спосіб тощо, а також гарантії, що дають можливість забезпечити додержання цих положень. Ці та інші положення знаходять своє подальше закріплення та деталізацію в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453-VI. Конституційний Суд України в резолютивній частині свого Рішення від 1 грудня 2004 р. № 19-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин 1, 2 ст. 126 Конституції України та ч. 2 ст. 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) зазначив, що незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу. Вона є конституційним принципом організації та функціонування судів, а також професійної діяльності суддів, які при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону. Недоторканність суд-

дів — один із елементів їхнього статусу. Вона не є особистим привілеєм, а має публічно-правове призначення — забезпечити здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом. Положення ч. 2 ст. 126 Конституції України «вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється» треба розуміти як забезпечення незалежності суддів у зв'язку із здійсненням ними правосуддя, а також як заборону щодо суддів будь-яких дій незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, фізичних та юридичних осіб з метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо [47]. На рівні галузевого законодавства гарантії незалежності та неупередженості суддів містяться у статтях 20–25 ЦПК, які визначають підстави відводу (самовідводу) суддів, порядок вирішення заяви про відвід та наслідки відводу суддів. Крім того, ЦПК детально регламентує питання предметної (ст. 15 ЦПК), функціональної (ст. 107 ЦПК), а також територіальної юрисдикції (статті 108–114 ЦПК), наслідки їх недодержання, повноваження суду першої, апеляційної, касаційної інстанції та Верховного Суду України. Однак чинне процесуальне законодавство не містить категорії «законний склад суду» й, відповідно, наслідків недодержання цієї вимоги, хоча після внесення змін до ЦПК України Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453-VI з'явилося поняття «неповноважний суд», під яким розуміється порушення порядку визначення судді для розгляду справи, встановленого ст. 11-1 ЦПК.

Незважаючи на детальну регламентацію цього права, аналіз рішень

Європейського суду з прав людини щодо України дає можливість виділити такі помилки, допущені національними судами, які призвели до порушення права заявників на розгляд справи незалежним та неупередженим судом, встановленим законом. Так, були встановлені факти втручання органів державної влади у процес відправлення правосуддя з метою вплинути на рішення суду, що поставило під сумнів незалежність та неупередженість судових органів (рішення у справі Совтрансавто-Холдинг проти України [32]). Судді, які розглядають справи, приймали безоплатно від однієї зі сторін певне майно (рішення у справі Білуха проти України [48]). В одній зі справ Верховний Суд України, змінюючи територіальну підсудність справи, не обґрунтував своє рішення. У зв'язку з цим побоювання заявниці про те, що судді Верховного Суду України, включаючи заступника Голови, мали попередньо сформовану позицію щодо результату розгляду справи та що судді, яким було передано справу, розглядатимуть справу відповідно до висновків Верховного Суду України, були визнані об'єктивно обґрунтованими (рішення у справі Бочан проти України [49]). Були виявлені випадки, коли суддя, який розглядав справу в першій інстанції, повторно брав участь в її розгляді після скасування рішення апеляційним судом і направлення справи на новий розгляд в іншому складі суду (рішення у справі Романова проти України [50]). Верховний Суд України в порушення вимог ст. 111-18 ГПК України, скасувавши постанову Вищого господарського суду України, залишив чинною постанову апеляційного суду, хоча такі його повноваження не були

передбачені ані ГПК, ані іншими нормами права, внаслідок цього його не можна було розглядати в якості суду встановленого законом (рішення у справі Сокурєнко і Стригун проти України [14]).

Що стосується права на виконання судових рішень без затримок, яке нами виокремлюється як складовий елемент права на справедливий судовий розгляд, то воно, на нашу думку, є найменш захищеним та врегульованим на національному рівні, незважаючи на існування закріплених у ст. 30 Закону України «Про виконавче провадження» в редакції Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури примусового виконання рішень суддів та інших органів (посадових осіб)» від 4 листопада 2010 р. № 2677-IV [51] строків здійснення виконавчого провадження, що підтверджує чисельна кількість рішень Європейського суду з прав людини з цього приводу.

На підставі викладеного, можна дійти висновку, що право на справедливий судовий розгляд знайшло своє закріплення на рівні національного законодавства. Однак, як свідчать чисельні рішення Європейського суду з прав людини щодо України, суди під час розгляду цивільних справ не завжди дотримуються вимог, які становлять складові зазначеного вище права. Наведене вимагає удосконалення національного законодавства, особливо, на нашу думку, у напрямі визнання права на справедливий судовий розгляд як самостійного об'єкта судового захисту й розроблення відповідних способів та судових процедур його захисту.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Афанасьев С. Ф. Конвенция о защите прав человека и основных свобод и российское гражданское судопроизводство (общие вопросы) / под ред. д-ра юрид. наук, проф., заслуж. деят. науки РФ М. А. Вилкут. — М., 2008. — 416 с.
2. Афанасьев С. Ф. Право на справедливое судебное разбирательство и его реализация в российском гражданском судопроизводстве : моногр. / под ред. д-ра юрид. наук, проф., заслуж. деят. науки РФ М. А. Вилкут. — М., 2009. — 296 с.
3. Банчук О. А., Куйбіда Р. О. Вимоги ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства. — К., 2005. — 116 с.
4. Манукян В. И. Европейский суд по правам человека : право, прецеденты, комментарии : науч.-практич. пособие. — К., 2006. — 368 с.
5. Марк Этин. Справедливое судебное разбирательство по праву Совета Европы и Европейского Союза // Конституционное право : восточноевропейское обозрение. — 2003. — № 3 (44). — С. 85–97.
6. Рабцевич О. И. Право на справедливое судебное разбирательство : международное и внутригосударственное правовое регулирование. — М., 2005. — 318 с.
7. Шевчук С. Судовий захист прав людини : практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. — 2-ге вид., випр., допов. — К., 2007. — 848 с.
8. Комаров В. В., Сакара Н. Ю. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві : навч. посіб. — Х., 2007. — 42 с.
9. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : моногр. / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. проф. В. В. Комарова. — Х., 2008. — 928 с.
10. Офіційний вісник України. — 2006. — № 43. — Ст. 2935. — С. 358.
11. Офіційний вісник України. — 2009. — № 31. — Ст. 1069. — С. 252.
12. Еременко М. С. Право на справедливое судебное разбирательство в практике конституционного судопроизводства // Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса. — № 1. — 2001 / предисл. Председателя Высшего Арбитражного Суда РФ, проф. В. Ф. Яковлева ; под ред. проф. В. В. Яркова. — М., 2002. — С. 304–314.
13. Вісник Верховного Суду України (вкладка). — 2001. — № 4. — С. 44–45.
14. Офіційний вісник України. — 2007. — № 1. — Ст. 59. — С. 301.
15. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за ред. В. В. Комарова. — Х., 2001. — 816 с.
16. Офіційний вісник України. — 1998. — № 1. — Ст. 25. — С. 169.
17. Ухвала Апеляційного суду Запорізької області від 30 листопада 2009 р. у справі № 22-4808/2009 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/6949860>
18. Ухвала Апеляційного суду Хмельницької області від 17 вересня 2009 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/5552794>
19. Офіційний вісник України. — 2011. — № 16. — Ст. 644. — С. 16.
20. Ухвала Апеляційного суду Полтавської області від 1 жовтня 2009 р. у справі № 22 ц — 2474/2009 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/6422390>
21. Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 30 вересня 2009 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/5531918>
22. Ухвала колегії суддів судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 21 жовтня 2009 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/6931558>
23. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : моногр. — Х., 2010. — 256 с.
24. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2009 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/8172674E75AC8280C2257664004B1FB6?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=8172674E75AC8280C2257664004B1FB6&Count=500&>
25. Офіційний вісник України. — 2005. — № 21. — Ст. 1185. — С. 296.
26. Офіційний вісник України. — 2007. — № 76. — Ст. 2845. — С. 135.
27. Офіційний вісник України. — 2008. — № 11. — Ст. 292. — С. 141.
28. Офіційний вісник України. — 2008. — № 46. — Ст. 1504. — С. 63.
29. Офіційний вісник України. — 2006. — № 8. — Ст. 497. — С. 353.
30. Офіційний вісник України. — 2006. — № 47. — Ст. 3182. — С. 338.
31. Офіційний вісник України. — 2008. — № 18. — Ст. 535. — С. 207.
32. Офіційний вісник України. — 2003. — № 44. — Ст. 2344. — С. 321.
33. Офіційний вісник України. — 2005. — № 21. — Ст. 1183. — С. 278.
34. Офіційний вісник України. — 2006. — № 4. — Ст. 200. — С. 367.
35. Офіційний вісник України. — 2006. — № 29. — Ст. 2122. — С. 207.
36. Офіційний вісник України. — 2007. — № 71. — Ст. 2694. — С. 65.
37. Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 10. — Ст. 77.

- 38. Офіційний вісник України. — 2003. — № 25. — Ст. 1217. — С. 279.
- 39. Офіційний вісник України. — 2005. — № 33. — Ст. 2025. — С. 258.
- 40. Офіційний вісник України. — 2009. — № 31. — Ст. 1069. — С. 252.
- 41. Офіційний вісник України. — 2006. — № 1. — Ст. 13. — С. 74.
- 42. Закон і Бізнес. — 2006. — № 6.
- 43. Офіційний вісник України. — 2007. — № 21. — Ст. 850. — С. 108.
- 44. Офіційний вісник України. — 2007. — № 92. — Ст. 3395. — С. 236.
- 45. Офіційний вісник України. — 2008. — № 19. — Ст. 563. — С. 71.
- 46. Офіційний вісник України. — 2008. — № 37. — Ст. 1264. — С. 128.
- 47. Офіційний вісник України. — 2004. — № 49. — Ст. 3220. — С. 62.
- 48. Офіційний вісник України. — 2007. — № 19. — Ст. 785. — С. 109.
- 49. Офіційний вісник України. — 2007. — № 64. — Ст. 2512. — С. 56.
- 50. Офіційний вісник України. — 2008. — № 27. — Ст. 872. — С. 91.
- 51. Офіційний вісник України. — 2010. — № 95. — Ст. 3373. — С. 9.

Сакара Н. Ю. Право на справедливий судовий розгляд та національна практика цивільного судочинства

Анотація. У статті аналізуються складові права на справедливий судовий розгляд, закріпленого в п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, із врахуванням прецедентної практики Європейського суду з прав людини. Аналізується чинне процесуальне законодавство України з точки зору закріплення права на справедливий судовий розгляд та його застосування національними судами при здійсненні правосуддя у цивільних справах.

Ключові слова: право на справедливий судовий розгляд, складові права на справедливий судовий розгляд, рішення Європейського суду з прав людини.

Сакара Н. Ю. Право на справедливое судебное рассмотрение и национальная практика гражданского судопроизводства

Аннотация. В статье анализируются составляющие права на справедливое судебное рассмотрение, закрепленного в п. 1 ст. 6 Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод, с учетом прецедентной практики Европейского суда по правам человека. Анализируется действующее законодательство Украины с точки зрения закрепления права на справедливое судебное рассмотрение и его применение национальными судами при осуществлении правосудия по гражданским делам.

Ключевые слова: право на справедливое судебное рассмотрение, составляющие права на справедливое судебное рассмотрение, решения Европейского суда по правам человека.

Sakara N. The rights to just trial and national practice of civil proceedings

Annotation. The article analyzes the components of rights to the just trial, provided by point 1, article 6 of the European Convention on Human Rights, and Fundamental Freedoms, taking into consideration precedent practice of the European Court of Human Rights. The legislation in force is analyzed from the point of view of setting the rights to the just trial and its application by national courts while administering justice in civil cases.

Key words: the rights to just trial, the components of rights to the just trial, decision of the European Court of Human Rights.

ДОКАЗИ ЯК ІНСТРУМЕНТ СУДОВОГО ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ



В. ТЕРТИШНІКОВ
кандидат юридичних наук,
професор кафедри цивільного процесу
(Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»)

Доказування та докази є одними з найважливіших проблем юридичної науки і судової практики. Особливу увагу їм приділяють вчені та практики у науках цивільного процесуального та кримінального процесуального права, оскільки саме при розгляді та вирішенні цивільних та кримінальних справ однією з головних складових процесуальної діяльності була і є доказова діяльність. На певному рівні галузевих досліджень виникла проблема порівняльного та комплексного аналізу галузевих норм, які регулюють доказову діяльність, докази, місце суду у доказовій діяльності тощо. Тому саме у зазначених науках і з'явилося поняття доказового права. Причинами цього є певна єдність принципів доказової діяльності, подібність або тотожність певних правових інститутів процесуальних галузей права: поняття доказів та засобів доказування, предмета доказування, доказової діяльності, її суб'єктів, загальність мети доказування та ін. Об'єктивність появи зазначеного поняття підтверджується і появою порівняно нових галузей процесуального права, які таким же чи подібним чином регулюють доказову діяльність

Конституційного Суду України, третейських судів, нотаріуса тощо. Тому одним із важливих спільних завдань процесуальних наук є дослідження діючих норм доказового права у зазначених галузях і пошуки шляхів подальшого їх зближення.

Багато вчених справедливо стверджують про необхідність гармонізації деяких процесуальних інститутів, тяжіння судової процедури до певної універсальності, уніфікації процесуального регулювання, у тому числі й основних положень теорії доказів та прийняття уніфікованих законодавчих актів: Основ процесуального права України або, навіть, єдиного кодексу для розгляду цивільних, господарських й адміністративних справ. Для розвитку українського процесуального законодавства на цьому етапі характерною є і протилежна тенденція, що виявляється у диференціації судових процедур стосовно загальних, господарських та адміністративних судів. Однак, як слушно зазначає В. Комаров, така тенденція не обов'язково веде до необхідності існування та прийняття різних процесуальних законів. Оскільки в основу конструкції цивілістичних процесів, а також і в ос-

© В. Тертишніков, 2011